

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УЯВЛЕНЬ ПРО ПОМИЛКИ У ВИКОРИСТАННІ ЗАКОНОДАВЧОЇ ТЕХНІКИ ЯК ПІЗНАВАЛЬНА ОСНОВА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЇХНІХ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ

Наставний Б. Е.

У роботі автором розкрито актуальність наукового дослідження історико-правових аспектів розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки. Здійснено аналіз історії розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки. Автором з'ясовано стан розвитку світоглядних уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки. Визначено наступність у поглядах мислителів і філософів минулого щодо розуміння помилок у використанні законодавчої техніки. Встановлено пізнавальну основу історії розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки.

Ключові слова: юридична техніка, законодавча техніка, законодавча діяльність, законодавчий акт, помилки у використанні законодавчої техніки.

В работе автором раскрыто актуальность научного исследования историко-правовых аспектов развития представлений об ошибках в использовании законодательной техники. Осуществлен анализ истории развития представлений об ошибках в использовании законодательной техники. Автором установлено состояние развития мировоззренческих представлений об ошибках в использовании законодательной техники. Определена преемственность во взглядах мыслителей и философов прошлого, касающаяся понимания ошибок в использовании законодательной техники. Установлена познавательная основа развития представлений об ошибках в использовании законодательной техники.

Ключевые слова: юридическая техника, законодательная техника, законодательная деятельность, законодательный акт, ошибки в использовании законодательной техники.

In the work the author discloses the relevance of scientific research historical and legal aspects of the development of ideas about mistakes in the use of legislative technology. It is proved that the question of the quality of the legal and technical structure of legislation in general and legislative acts, in particular, have been raised at the philosophical level since the Antiquity, as a condition of effective state power administration by communicating the content of legal requirements to the attention of citizens. All this results in the existence of a powerful scientific knowledge potential of the development of knowledge of mistakes in the use of legislative technology, the study of which will establish the dynamics of ideological ideas and scientific research errors in the use of legislative technology, to find out the current state of scientific development of the theoretical and legal aspects of errors in the use of legislative technology as a science education problems, to determine the science-learning potential of their further scientific development. The analysis of the history of the development of ideas about mistakes in the use of legislative technique is carried out. The author analyzes the state of development of ideological ideas about mistakes in the use of legislative technique. The continuity in the views

of thinkers and philosophers of the past regarding the understanding of mistakes in the use of legislative technique has been determined. The cognitive basis of the history of the development of ideas about mistakes in the use of legislative technique is established.

It is concluded that as of the beginning XIX century the problems of mistakes in the use of legislative technique have not yet been identified as an independent object of scientific knowledge, while some aspects of this problem are disclosed within the framework of the study of related legal phenomena and categories: "legal technique", "legislative technique", "legislative activity", "legislative act". The questions of mistakes in the use of legislative technique acquire a science-based character, which allow, in fact, through the prism of analytical and didactic methods of cognition, to establish the patterns of the use of legislative technique, which is erroneous and generates relevant flaws in the legal and technical execution of legislative acts and / or procedures for the implementation of legislative activity.

Key words: legal technique, legislative technique, legislative activity, legislative act, mistakes in the use of legislative technique.

Постановка проблеми та її актуальність. Теоретико-правові аспекти помилок у використанні законодавчої техніки як пізнавальна проблематика не є новою в юридичній науці, оскільки зумовлена історичними закономірностями виникнення, становлення та розвитку законодавства як правового явища, що об'єктивно характеризується рівнем якості його юридико-технічної будови. Функціонування законодавчої діяльності, так само як існування законодавчої бази, спричиняє ризик виникнення помилок у використанні законодавчої техніки, а це, у свою чергу, доводить можливість виявлення помилок у використанні законодавчої техніки, вироблення та впровадження шляхів їх подолання, застосування превентивних засобів їх недопущення надалі. Вказане пояснює також те, що історія зародження і становлення законодавчої діяльності, а також законодавчих баз перших держав, які утворилися в VI-V ст. до н.е., зумовлює виникнення та подальший розвиток перших уявлень про недоліки тогочасного законодавства, зокрема недоліки викладення правових приписів, їх зрозумілості, доступності для ознайомлення тощо, тобто про недоліки юридико-технічного характеру в сучасному їх розумінні. Тож питання якості юридико-технічної будови законодавства загалом та законодавчих актів зокрема піднімаються на філософському рівні вже з часів Античності як умова ефективного державно-владного управління шляхом донесення змісту правових вимог до відома громадян. Усе це зумовлює наявність потужного наукознавчого потенціалу історії розвитку пізнання помилок у використанні законодавчої техніки, вивчення якої дасть змогу вста-

Наставний Б. Е., 2018

новити динаміку світоглядних уявлень і наукового дослідження помилок у використанні законодавчої техніки, з'ясувати поточний стан наукового розроблення теоретико-правових аспектів помилок у використанні законодавчої техніки як наукознавчої проблематики, визначити наукознавчий потенціал їх подальшого наукового розроблення.

Мета статті. Наголошуючи на високому рівні актуальності наукового дослідження історії розвитку уявлень про помилки у використанні законодавчої техніки, зазначаючи наявність історіографічних аспектів їх пізнання, зауважимо, що метою статті є критичний аналіз наявних уявлень про законодавчу техніку та помилки в її застосуванні крізь призму їхньої історії зародження та розвитку.

Виклад основного матеріалу. Перші уявлення про недоліки законів, що призводили до неправильного або неточного сприйняття суб'єктами права їхніх положень, зародилися ще в поглядах мислителів Античності та державних діячів стародавніх Вавилону, Індії та Китаю, а також тогочасних стародавніх держав континентальної Європи. У Стародавньому Вавилоні виникають одні з перших уявлень про недоліки наявних законодавчих актів та необхідність їх усунення шляхом здійснення їх систематизації. Як результат, вавилонським царем Хаммурапі у 1750-х рр. до н.е. було видано закони, що усували недоліки попередніх законодавчих актів, положення яких були неузгодженими, подекуди суперечливими і несправедливими, а також скасовували всі наявні неписані правила [1]. Це призводило до конфліктів усередині країни між різноманітними верствами населення, а також між владною верхівкою. Така ситуація змусила царя Хаммурапі видати власні закони, скасувавши, відповідно, всі попередні, а їхнім призначенням мало стати подолання конфліктів у тогочасному суспільстві. Закони Хаммурапі фактично усували наявні помилки в законодавчих актах, спрямовані були на скасування всіх неписаних правил і впровадження їхньої єдиної письмової форми (самі Закони Хаммурапі розміщувались на стовпах, встановлювались на центральній площі, щоб донести їхній зміст до відома всього населення, складались з 262 статей та стосувались рабовласницьких, сімейних, цивільних, кримінальних сфер суспільних відносин). Подібні висновки можливо зробити також за результатами аналізу положень Законів Ману та їхнього призначення [2, с. 68]. Вказані закони засновані на закріпленні прав та обов'язків суб'єктів відповідно до їхньої належності до тієї чи іншої касты (варни). Фактично в положеннях Законів Ману вперше закладено ідею структуризації їхнього змісту на права та обов'язки, що дає змогу забезпечити впорядкування суспільних відносин шляхом чіткого визначення меж поведінки суб'єктів крізь призму можливої та необхідної поведінки. Що стосується оцінки їх юридико-технічного оформлення, то такий підхід дає можливість уникати неоднозначності розуміння їхніх положень суб'єктами права та невизначеності у змісті правових приписів.

В аспекті подальшого розвитку уявлень, які передували безпосереднім поглядам про помилки у використанні законодавчої техніки, були ідеї мислителів Стародавньої Греції. Ними обґрунтовуються ідеї про співвідношення звичаєвих норм і правових у частині набуття звичаєвими нормами властивостей право-

вих шляхом їх визнання та санкціонування державою, закріплення в законах (Полібій) [3, с. 85]; природність права та штучність закону як людського винаходу, яким можна формалізувати природне право, а водночас можна закріпити владні інтереси й, відповідно, допустити помилку (Протагор) [4, с. 50]; визнання права, що походить від природи, та закріплення відповідальності за його порушення в законах, що має штучний характер (Фразімах) [5, с. 411]; необхідність формулювання законів так, щоб їхні положення були зрозумілими, дієвими та ефективними (Сократ) [6, с. 101]; відповідно, порушення цієї вимоги призводить до помилки; наявність так званого ідеального права в ідеальній державі, причому таке право має мати законодавчо виражений характер, забезпечуючи гармонію і справедливість між людьми (Платон) [7, с. 161]; природне право як виток офіційного права, причому його виникнення детермінує конкретна мета законотворця, а змістом цієї мети має бути справедливе суспільство (Аристотель) [8, с. 55]. Засновниками перших уявлень про законодавчу техніку та про помилки у її використанні можна вважати римських юристів. На переконання Цицерона, закони створюються в особливому порядку, і цей процес, з одного боку, забезпечує якість його положень, а з іншого – він має об'єктивно зумовлений невідворотний характер, оскільки відбувається синхронно з розвитком самого суспільства, відображаючи в собі засади його устрою. В іншому разі закон і його положення будуть анти-суспільними та породжуватимуть конфлікти всередині нього [9, с. 164-165]. Іншими римськими юристами обґрунтовуються ідеї про роль суб'єктів законотворчості в умовах впливу різноманітних факторів на цей процес (Папініан) [4, с. 103]; сукупність вимог, яким має відповідати закон, а саме: точність, лаконічність, грамотність, однозначність, доступність (Гай) [10, с. 38]; створення закону, що відбувається за результатами особливої юридичної діяльності, змістом якої є втілення в його положеннях загальних та обов'язкових вимог до поведінки людей, що дасть змогу досягнути справедливості в суспільстві (Павел) [11]; формальну визначеність положень закону, їхню несуперечливість і чіткість розуміння спрямованості положень закону (Ульпіан) [12]; закріплення критерію поведінки з метою чіткого розуміння суб'єктом міри дозволеного та забороненого (Марціан) [4, с. 143] тощо. Водночас треба зазначити, що сама ідея техніки побудови законодавчого акта належить юристу Гаю, який розглядає її не як творчий процес, а як застосування чітко визначених вимог до формулювання змісту закону.

В історико-правовому плані цікавими є уявлення мислителів Середньовіччя, особливо тодішніх юристів, які продовжують розвивати та розширювати уявлення філософів попереднього періоду та адаптувати їх до тогочасних реалій становлення феодального устрою та національних систем феодального законодавства. У період Середньовіччя уявлення про помилки у використанні законодавчої техніки доповнюються теологічними поглядами Ф. Аквінського, який опосередковано наголошує на вимогах зрозумілості та доступності людських законів, їхньої спроможності донести до відома людей засади божественного закону, не допустити виникнення протиріч між положеннями людських законів і божественним законом [13, с. 234-236]. Ірнерій продовжив наукові ідеї юристів Стародавнього Риму та доводив,

що закон має, з одного боку, власну форму вираження – письмовий документ, який має загальнообов'язковий характер, є загальнодоступним і спроможним закріпити й акумулювати систему загальнообов'язкових правил поведінки, а з іншого боку – індивідуальний зміст, що виявляється в положеннях законодавчих актів, які в логічному порядку розміщені, є зрозумілими і доступними для сприйняття суб'єктами права, відповідають поточним умовам і потребам життя суспільства тощо [4, с. 131-132]. Подібними за характером і змістом були уявлення також інших юристів Середньовіччя, які у своїх дослідженнях дійшли висновку про те, що людські закони повинні бути ієрархічно побудовані, мати обов'язкові реквізити (назва, дата ухвалення, печатка та інше) та відповідати церковним законам (Л. Раймунд), відображати й відповідати особливостям конкретного історичного етапу розвитку суспільства, а також протидіяти феодалізму міжусобицям (Е. фон Репков) [14]. Важливим внеском у формування передумов подальшого виокремлення помилок у використанні законодавчої техніки як об'єкта наукового пізнання стали погляди Н. Макиавеллі, який звернув увагу на штучність закону загалом і його походження від людської розумової діяльності. Це характеризує не лише переваги закону як засобу фіксації політичної волі, але й недоліки, що можуть виникати в законі через потенційну можливість будь-якою людиною допускати помилки, а це може надалі впливати на ефективність інструментального впливу права та впорядкування суспільних відносин [15]. На обумовленість закону мудрістю та розумовою діяльністю людини звернув увагу також Г. Гроцій [4, с. 299]. Ф. Бекон довів виключно письмовий характер закону, його структуризацію на приписи, важливість заснованості закону на засадах справедливості [4, с. 305]. Б. Спіноза визначав людські закони як прояв природного права у змісті правових приписів, водночас припускав можливість відхилення їхнього змісту від засад природного права, що фактично ставало підставою для того, щоб поставити під сумнів їхню належність до системи законодавчих приписів, оскільки тоді вони ставали формою прояву свавілля правителя [16, с. 45].

Отож період Середньовіччя в історії зародження уявлень про помилки у використанні юридичної техніки доповнює правові вчення ідеями про теологічний характер походження права та його подальший формальний прояв у вигляді світських (державних) законів, роль формального виразу положень законодавства, обов'язкового розміщення правових актів відповідно до засад ієрархічного підпорядкування, де основу становлять законодавчі акти монарха, а їхнім положенням мають відповідати норми, закріплені законами місцевих феодалів, закріплення обов'язкових реквізитів законодавчих актів, що засвідчують статус і легітимність законодавчих актів.

Проблематика юридико-технічної якості законодавчих актів, відповідності їхніх положень вимогам форми і змісту закону становить науковий інтерес також у працях представників Просвітництва, в яких питання помилок у використанні законодавчої техніки ще не виокремлюється як самостійний предмет наукового осмислення, водночас їх вивчення опосередковано здійснюється крізь призму дослідження особливостей законодавчого процесу, законодавчої діяльності, якості

законодавчих актів, шляхів її удосконалення тощо. Зокрема, Дж. Локк наголошував на тому, що закон може мати помилки лише в тому разі, якщо він порушує природні основи миру, гармонійного співжиття людей в суспільстві та взаємодопомоги. Зміст закону може бути різним, однак його мета має бути однакою – відобразити основи природи соціуму та людини і, відповідно, досягти вказаних чеснот [17, с. 11-12]. Зі свого боку Т. Гоббс характеризував техніку закону як таку, що виступає інструментом в руках держави. За допомогою неї уповноважені державою суб'єкти здатні в письмовому вигляді донести до суб'єкта права інформацію про межі його прав та межі прав інших суб'єктів, а також причини, характер і зміст негативних наслідків, що можуть настати внаслідок порушення вказаних меж. Власне, саме засоби інформаційного наповнення законодавчих положень, а також їх узагальнення в межах конкретної форми вираження права – закону, і становить зміст і процес техніки закону [4, с. 328]. Спираючись на те, що техніка закону – це інструмент у руках уповноважених суб'єктів законодавчої діяльності, і цей інструмент застосовується в процесі людської розумової діяльності, відповідно, можна припустити про наявність помилок у її використанні, що призводить до недоліків інформаційного наповнення вимог держави до суб'єктів права шляхом встановлення меж їхньої поведінки. Представники французького Просвітництва наголошували на тому, що основу змісту законів становить відповідний суспільний договір як компроміс інтересів у суспільстві, а також інтересів суспільства взагалі та держави, відповідно, зміст законодавчих актів має закріплювати зміст таких компромісів, встановлювати засоби їх досягнення і забезпечення (Ж.-Ж. Руссо) [18, с. 52], враховувати та закріплювати у змісті законів основи співжиття людей, які сформувались історично, під впливом різноманітних факторів суспільного розвитку, а отже, є визнаними в суспільстві (Ш. Л. Монтеск'є) [4, с. 369]; трансформувати засади природного права у право позитивне, що дає можливість донести до відома суб'єктів прав і закріпити засоби забезпечення життя людей на засадах природного права (П. Гольбах) [19, с. 268], регламентувати деталі суспільного договору, що укладений між правителем і самим суспільством, які полягають у визначенні положень співвідношення інтересів різних прошарків населення (Д. Дідро) [19, с. 262]; встановити та гарантувати права і свободи людини, відповідно, забезпечивши природну автономію кожній людині [4, с. 364]. Представниками німецького Просвітництва ідеї про законодавчу техніку (в сучасному її розумінні – Б. Н.) доповнювались поглядами про механізм її застосування законодавцем, який мав виявити та проаналізувати об'єктивно встановлені в суспільстві загальноприйняті норми співжиття, що сприйняті та визнані більшою частиною суспільства, а надалі надати вказаним нормам ознак формальної визначеності в письмовому акті та забезпеченості у вигляді засобів переконання та примусу (І. Фіхте) [20, с. 26]; про роль розумової діяльності людини щодо моделювання варіантів поведінки, визначення серед них найбільш об'єктивно доцільної та її закріплення за допомогою мови у вигляді приписів (І. Кант), причому основу таких моделей мають становити моральні основи співжиття людей [21]; про порядок письмового вираження права, що здійснюється за допомогою особливої процедури та має

бути заснованим на засадах природного права, поширити їх на площину забезпечення національних інтересів (Г. Гегель) [22].

Висновки. Загалом, можемо підсумувати, що станом на поч. XIX ст. проблематика помилок у використанні законодавчої техніки ще не була виокремлена як самостійний об'єкт наукового пізнання, водночас окремі аспекти зазначеної проблематики розкриваються в межах дослідження суміжних правових явищ і категорій, а саме: «законодавча техніка», що розкриває питання помилок у її використанні крізь призму її інструментального призначення, використання за допомогою розумової діяльності людини; «законодавча діяльність», в межах якої піднімається питання змісту помилок, що становить невідповідність потреб суспільних відносин конкретним правовим нормам, виявляється у недоліках їх фіксації за допомогою відповідних прийомів, способів і засобів у змісті законів як елементу позитивного права; «правова поведінка», де помилки у використанні законодавчої техніки знаходять свій прояв у вигляді хибного усвідомлення суб'єктами права правових вигод та їх втілення у власній правовій поведінці.

Варто зазначити, що починаючи з кінця XIX ст. проблематика законодавчої техніки загалом не лише отримує продовження та посилення свого світоглядного осмислення, але й виокремлюється як самостійний об'єкт наукового дослідження. Тому питання помилок у використанні законодавчої техніки набувають наукознавчого характеру, що дає змогу фактично крізь призму аналітичного та дидактичного методів пізнання встановити закономірності використання законодавчої техніки, яка має помилковий характер та породжує відповідні недоліки юридико-технічного оформлення законодавчих актів та/або процедур здійснення законодавчої діяльності.

Література

1. Мудрак І.Д. Історія держави і права зарубіжних країн: курс лекцій. Ірпінь: Державна податкова адміністрація України, Академія державної податкової служби України, 2002. 137 с. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/708/13> (дата звернення: 31.01.2016 р.).
2. Черниловский З.М. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. М.: «Юрист», 1996. 508 с.
3. Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции. М.: «Юрид. лит.», 1987. 245 с.
4. История политических и правовых учений: учебник для вузов / Под общ. ред. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб и доп. М.: «Норма», 2004. 944 с. URL: http://www.pravo.vuzlib.ru/book_z1095_page_91.html (дата звернення: 05.01.2014).

5. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник для вузов. М.: Издательская группа «ИНФРА-М», 1997. 652 с.
6. Стадничук Б.И. Сократ. Учитель, философ, воин. М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2015. 256 с.
7. Платон. Законы / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и др.; пер. с древнегреч. А.Н. Егунова и др. М.: «Мысль», 1999. 830 с.
8. Аристотель. Никомахова этика. Сочинения в 4-х т. / Пер. с древнегреч.; общ. ред. А.И. Доватура. М.: «Мысль», 1983. Т. 4. 830 с.
9. Цицерон М.Т. Мысли и высказывания / Под ред. В.В. Бутромеева. М.: «Олма Медиа Групп», 2011. 304 с.
10. Гай Институции / Пер. с лат. Ф.М. Дыдынского; под ред. В.А. Савельева, Л.Л. Кофанова. М.: «Юрист», 1997. 368 с.
11. Памятники римского права Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М.: «Зерцало», 1997. 608 с.
12. Белкин М.В., Плахотская О.В. Словарь «Античные писатели». СПб.: Изд-во «Лань», 1998. 448 с.
13. Алексеев С.С. Теория права. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во «БЕК», 1995. 309 с.
14. Любохинец Л.С., Шавкун В.М., Бабич Л.М. Історія політичних та економічних вчень: навч. посібник. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 294 с.
15. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: навч. посібник. К.: «Правова єдність», 2009. 312 с. URL: http://pidruchniki.com/1261042551755/pravo/istoriya_vchen_pro_derzhavu_i_pravo (дата звернення: 23.06.2017).
16. Спиноза Б. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье: богословско-политический трактат: философские трактаты / Пер. с латин. и гол.; вступ. ст. и коммент. А.М. Кривули, худ. оформит. Б.Ф. Бублик. Харьков: «Фолио»; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. 400 с.
17. Локк Дж. Избранные философские произведения в 2-х т. М.: «Мысль», 1960. Т. 2. 532 с.
18. Руссо Ж.-Ж. Трактаты. [Переводы] / Подготовили В.С. Алексеев-Попов, Ю.М. Лотман, Н.А. Полторацкий, А.Д. Хаютин. М.: «Наука», 1969. 704 с.
19. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: навч. посібник. К.: «Атіка», 2005. 560 с.
20. Гайденко П.П. Философия Фихте и современность. М.: «Мысль», 1979. 288 с.
21. Кант И. Метафизические начала учения о праве. Сочинения в 6-ти т. / Под общ. ред. В.Ф. Асмуса, А.В. Гулыги, Т.И. Ойзермана. М.: «Мысль», 1965. Т. 4. Ч. 2. 480 с.
22. Гегель Г.В.Ф. Философия права. М.: «Мысль», 1990. 524 с.

Наставний Б. Е.,
аспірант кафедри теорії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка